

Cultura cultă vs cultura populară

Conf. univ. dr. Liliana Trofin
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”

Summary: The specialists interest for cult culture and popular culture has been manifested more and more in the last decades, having as its basis the knowledge and valorisation of the perennial aspects of the spirituality of the descendants of the Eastern Romanics. None of the cultures can be extrapolated from the socio-economic and historical complex, being organically linked by the Church, spatial and spiritual landmark of the rural and urban communities. This is also noticed by Mircea Eliade, who does not hesitate to speak of the „unitary character of the Romanian culture” given „by the measure of the penetration of the village world in the scholar culture”. The ruralizing aspect of cultural, especially artistic, fields can be seen everywhere, thanks to archaeological, ethnological, anthropological discoveries, etc. The Romanian cultural space reflects in its own way the cultural identity and alterity, offering images of secular cohabitation in the same habitat forms of the Romanians with allogenes.

Key words: *popular culture, cult culture, belief, spirituality, continuity.*

Motto: „Pentru creștini, pentru oamenii lui Dumnezeu nu există distanțe. Poți fi cu cineva și poți vorbi cu Dumnezeu în același timp. Există și alte taine: creștinii nu se despart. Sunt uniți chiar dacă se află la mii de kilometri distanță”
(Sfântul Porfirie Kavsokalivitul)

Ion Hirghiduș în articolul său intitulat *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc* remarcă faptul că „Un criteriu fizic al identității culturii române este reprezentat de continuitate spațio-temporală a acestei culturi, pe care o putem determina prin reperele stabile date de valori, indiferent că aceste repere sunt cele ale culturii populare sau cele ale culturii majore. Există o identitate a culturii române din punctul de vedere al valorilor care s-au impus și au devenit repere fundamentale. Această identitate trebuie privită sub toate aspectele ontogenezei culturii care presupune o identitate a devenirii ei în timp”¹. Mai departe arată că „(...) nu trebuie să avem iluzia unei continuități absolute, întrucât și fenomenul cultural, ca orice fenomen social, se supune acelorași legi ale devenirii. Continuitatea presupune discontinuitatea și ceea ce reprezintă un tot cultural este rezultatul unui îndelung proces”². Păstrând rezervele cu privire la relația continuitate-discontinuitate culturală în spațiul românesc, deoarece cercetările sunt departe de a acoperi întreaga

¹ Lucrare realizată în cadrul proiectului *România valorilor universale* (Academia Oamenilor de Știință din România). Mai departe vezi Ion Hirghiduș, *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, în *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale*, Nr. 3/2010, pp. 147-158 (în special pp. 149-150), http://www.utgjiu.ro/revista/lit/pdf/2010-03/9_ION_HIRGHIDUS.pdf, accesat online 04.11.2017.

² *Ibidem.*

problematică în domeniu, reținem că Biserica a fost și a rămas liantul viu pentru comunitate și pentru membrii aceluiași grup etnic, militând și apărând unitatea și solidaritatea acestuia, dar și cea care a canalizat toate puterile, experiențele, cunoștințele cunoscute de știință și energiile cultural-artistice ale creatorilor populari în vederea realizării comuniunii de iubire cu Dumnezeu și cu semenii³. Acest lucru este vizibil cu precădere în epoca marilor migrații. Mai concret, după retragerea aureliană creștinismul difuzat în limba latină a potențat romanizarea și a creionat definitiv profilul identitar al comunităților umane din arealul Dunării de Jos, diferențiindu-le de cele ale slavilor cu care se învecinau⁴.

Din această perioadă provin creații literare religioase aparținând daco-romanilor, semn vizibil al răspândirii creștinismului în teritoriile acestora. Inscripțiile creștine, *actele martirice*, izvoarele literare și mărturiile lingvistice probează la rândul lor vechimea comunităților creștine și a ierarhiei bisericești, evidențiind totodată evoluția cultului sfinților și al moaștelor, legăturile bisericii locale cu marile centre creștine din Orient și Occident, disputele religioase dintre creștini și păgâni, nivelul de pregătire al clerului, implicarea ierarhilor și călugărilor „sciți” în marile dispute teologice ale timpului ș.a.m.d⁵. Ne oprim atenția asupra *actelor martirice*, deoarece acestea au fost făcute de creștini fie după procesele verbale luate cu multă greutate de la instanțele de judecată romane, fie au fost compuse de martorii oculari sau după spusele acestora, iar, uneori, unii și-au scris *pățimirea* lor, până aproape de moarte⁶. *Actul martiric al Sfântului Sava Gotul*, de pildă, este scris de un localnic, fin cunoscător al teologiei creștine și al limbii grecești⁷. Valoarea lui istorică este inestimabilă întrucât oferă o serie de detalii privitoare la obștea sătească și la instituțiile ei, relațiile dintre creștini și păgâni, comportamentul moral exemplar al martirilor, raporturile autohtonilor cu migratorii goți, soluțiile găsite de „liderii” locali pentru salvarea locuitorilor satului, legăturile cu Imperiul, conservarea instituției *jurătorilor*, arhitectura locuințelor, pregătirea terenurilor pentru agricultură etc. Este singurul document literar care probează continuitatea comunităților rurale organizate sub forma obștilor sătești teritoriale la nordul Dunării după retragerea aureliană. În acest

³ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă, București, 1911, *passim*; Ștefan Olteanu, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI: structuri demo-economice și social-politice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997, pp. 228-240 și *passim*; Nicolae Gudea, Ioan Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1998, *passim*; Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, *passim* (în continuare se va cita IGLR); Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991, *passim*; *Istoria românilor*, III, IV, Editura Enciclopedică, București, 2001, *passim*; Liliana Trofin, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII*, Editura Universității din București, București, 2005, *passim*.

⁴ Liliana Trofin, *op. cit.*, pp. 89-92, 243-244 și *passim*; Panait I. Panait, Daniel Flaut, *Arheologie medievală română*, Ovidius University Press, Constanța, 2004, *passim*; Ion Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele VII-VIII*, Muzeul de Istorie Piatra Neamț, 2001, *passim*; Dumitru Protase, *Autohtonii în Dacia. II. Dacia postromană până la slavi*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2000, *passim*.

⁵ Liliana Trofin, *op. cit.*, pp. 135-140 și *passim*.

⁶ *Actele martirice*, în PSB, 11, editura IBMBOR, București, 1982, *passim* (Introducere).

⁷ Liliana Trofin, *op. cit.*, pp. 86-88 și *passim*.

context trebuie să vorbim și de funcția pe care o ocupa Sava, cea de *citeț (lector)*. Autorul *actului martiric* notează că acesta cânta psalmi în biserica unde slujea preotul Sansalas⁸. Or se știe că muzica sacră a jucat un rol misionar de loc de neglijat în opera de convertire a păgânilor, fapt confirmat de Ieronim care spune că „bessii și popoarele îmbrăcate în piei de animale și-au transformat țipătul în melodia dulce a crucii”⁹.

O mențiune aparte privește activitatea Sfinților Ioan Casian, Dionisie cel Mic, Teotim I al Tomisului și teologilor din gruparea „călugărilor sciți”. De numele lor se leagă organizarea vieții monahale în Apus, calculul erei de la nașterea lui Hristos, formula *theopasită* și apariția unei serii de opere și de lucrări de o deosebită valoare pentru comunitatea creștină și Biserica¹⁰. De notat legăturile strânse ale călugărilor din Sciția cu Palestina și Egiptul. De pildă, Ioan Casian trăiește o vreme printre pustnicii din „pustia sketică” (în Egipt), iar în Palestina „își desăvârșește pregătirea ascetică”¹¹. În perioada marilor controverse teologice se remarcă și episcopii Bretanion și Valentinian ai Tomisului, personalități marcante ale creștinismului daco-roman. Dacă primul se opune împăratului arian Valens, refuzând să adere la credința acestuia¹², cel de-al doilea se implică în problema *Celor trei capitale*, „în care a fost prins și împăratul Iustinian”¹³. Valentinian poartă chiar o corespondență interesantă cu papa Vigilius, unde îi cere acestuia să răspundă acuzațiilor formulate de diaconii Rusticus și Sebastianus, care privesc abaterea sa de la hotărârile sinodului de la Calcedon¹⁴. Vigilius neagă toate acuzațiile, respinge prietenia cu monofiziții și „îl invită să vină la Constantinopol, pentru a se convinge personal că el, papa, n-a făcut și n-a scris nimic împotriva celor patru Sinoade Ecumenice și nici nu s-a abătut cu ceva de la dreapta învățătură a înaintașilor”¹⁵. Faptul că numele episcopului tomitan este pomenit de două ori în timpul lucrărilor sinodului V ecumenic, ilustrează renumele de care se bucura în rândul teologilor vremii¹⁶. Apărători

⁸ *Ibidem*, p. 169; Ștefan Olteanu, *op. cit. loc. cit.*; *Istoria românilor*, III, Editura Enciclopedică, București, 2001, *passim*.

⁹ Valentin Bugariu, *Istorie și semn religios*, Editura Sitech, Craiova, 2014, p. 19, nota 55, <https://www.academia.edu/>, accesat online 09.11.2017. Legat de *actele martirice* mai trebuie să spunem că încă din zorii creștinismului au fost utilizate în cult pentru îmbărbătarea și edificarea credincioșilor în vremuri de pace sau de persecuție. Dar acestea mai dezvăluie și faptul că creștinii au făcut diferența încă de la început între „cultul sfinților și al martirilor” și cel păgân „al morților și eroilor”. Niciodată creștinii nu i-au cinstit pe eroii credinței lor „ca păgânii pe zei”, căci rugăciunea lor se îndrepta, prin mijlocirea celor care au iubit sfințenia, către Dumnezeu. „Sfântul este un intercesor, un mijlocitor bine plăcut lui Dumnezeu, care, investit cu cinstea și nimbul sfințeniei, se roagă pentru creștini”. Pentru detalii vezi *Actele martirice*, ed. cit., *passim*; Peter Brown, *Întemeierea creștinismului occidental. Triumf și diversitate. 200-1000 d. Cr.*, traducere de Hans Newmann, Iași, 2002, *passim*; Lactantiu, *De mortibus persecutorum*, ediție bilingvă, traducere, *studiu introductiv*, note și comentarii de Claudiu Arieșan, Timișoara, 2000, *passim*.

¹⁰ *Rânduiala vieții de obște la Sfântul Ioan Casian*, Editura Anastasia, București, 2001, *passim*; Liliana Trofin, *op. cit.*, pp. 135-140 și *passim*.

¹¹ Vlad Protopopescu, *Călugări sciți sau călugări bessii?*, pp. 199-202, <http://revistapeuce.icemtl.ro/2014/05/30/peuce-sv-vi-1977-istorie/>, accesat online 09.11.2017.

¹² Ioan Mircea Ielciu, *Personalități teologice străromâne implicate în disputele teologice din secolele IV și VI: episcopii Bretanion și Valentinian de Tomis*, în *Revista Teologica*, nr.3/2007, pp. 146-161 (în special pp. 147-148), <http://revista.teologica.ro/vechi/pdf/ielciu.pdf>, accesat online 09.11.2017.

¹³ *Ibidem*, 153.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 157-158.

¹⁵ *Ibidem*, p. 159, nota 53.

¹⁶ *Ibidem*, p. 160.

ai dreptei credinței au fost și „călugării sciți”, care au contribuit prin operele lor la „fixarea hristologiei ortodoxe”¹⁷. Ulterior, formula lor teologică va fi impusă oficial în Imperiul Bizantin în anul 533 printr-un decret dat de Iustinian¹⁸. „Aceasta a dus, în 535-536, la introducerea antifonului al doilea în Liturghie, constituindu-se într-o apologie împotriva nestorianismului și monofizismului”¹⁹. Deși rămâne învăluit de mister locul unde s-au format acești luminați călugări originari din Sciția Minor, formula lor trezește interesul cercurilor bisericești ale vremii, iar Iustinian o impune în Imperiu în pofida opoziției papei Hormisdas²⁰.

Ținând cont de cele expuse până acum, constatăm că scriitorii și teologii daco-romani și-au dedicat întreaga activitate în slujba apărării dreptei credințe de răbufnirile păgânismului (alimentat și de migrații), de învățăturile eterodoxe și de superstițiile care circulau în epoca când ei și-au redactat lucrările. Se pare că pentru cultura noastră străveche *actul martiric* a fost o formă literară caracteristică epocii persecuțiilor anticreștine. La rândul lor, inscripțiile sugerează o *forma mentis* construită pe tiparele creștine. Iată câteva exemple: a) „† [Κ(ύριος) φωτισ- / μός μου κ(αὶ)] σω- / [τήρ μου, τίνα φο- / βηθήσομε;]”²¹; b) „X(ριστὸς) M(αρία) γ(εννᾶ)”²²; c) „K[ύρ]ιε βοήθη”²³; d) „M(ήτηρ) Θ(εοῦ)”²⁴; e) „Ἡμανουήλ † M[εθ’ ἡμῶν ὁ Θεός]”²⁵; f) „Μάρτυ[σ Χρυστοῦ] / καὶ ἐπί[σ]τοπος] / ἐνταῦ [θα κεῖται]”²⁶; g) „Θ(εοῦ) Γ(ιὸς) ὁ Π(αντοκράτωρ) / βοήθη”²⁷.

¹⁷ Au fost la Roma și Constantinopol pentru a-și apăra ideile, au provocat discuții publice și au corespondat cu diverși monahi și teologi scandalizați de răspândirea ereziei monofizite. Cu privire la prezența lor la Constantinopol nu se cunosc prea multe lucruri. Vasile Sibiel spune că „Nu le putem ști numărul. Din scrisorile pe cari le-au adresat altora precum și din cele ce le-au fost adresate, desprindem numele câtorva mai însemnați ca: Ioan Maxentiu, Leonțiu, Ioan, Mauriciu, Petre Diaconul, Ioan și Ahile”. Cert este că ei au lansat celebra formulă „*Unul din Treime a pățimit cu trupul*”, temeiul acesteia fiind I Petru 4, 1, intrând în conflict cu papa Hormisdas și cu legații papali, dar și cu superiorul lor ierarhic, episcopul Paternus al Tomisului. Liderul grupării Ioan Maxentiu arată că, „*prin ceea ce susțin, călugării sciți cred ferm în ceea ce cred și legații romani, căci se poate prea bine să se zică: Unul din Sf. Treime a suferit în trup, deoarece Cuvântul lui Dumnezeu, Unul din Sf. Treime, s-a întrupat în pântecul Sf. Fecioare Măria, care, pe drept, este Născătoare de Dumnezeu. Numai în această situație de întrupat, Unul din Sf. Treime a putut suferi și nu în raportul Său cu celelalte persoane ale Sf. Treimi*”. Chiar dacă legații papali s-au arătat reticenți, ei nu abdică de la credința lor. Obțin, în schimb, adeziunea africanilor la formula lor. Fără îndoială, implicarea teologilor africani a evidențiat ca ortodoxă formula călugărilor sciți. Pentru detalii vezi Vasile Gh. Sibiel, *Călugării sciți*, în Revista teologică, Anul XXVI, mai-iunie 1936, pp. 182-205 (pp. 182-183, 196-199 și *passim*); Valentin Bugariu, *op. cit.*, pp. 97-98 și *passim*; Liliana Trofin, *op. cit.*, pp. 138-140 și *passim*.

¹⁸ Valentin Bugariu, *op. cit.*, pp. 97-98.

¹⁹ *Ibidem*, p. 98.

²⁰ Vasile Gh. Sibiel, *op. cit.*, p. 205.

²¹ „*Domnul este lumina mea și mântuitorul meu, de cine mă voi teme*” – IGLR, nr. 118 (secolele V-VI; Histria).

²² „*Maria naște pe Hristos*” – IGLR, nr. 139 (secolul V; Histria).

²³ „*Doamne, ajută !*” – IGLR, nr. 214 (secolele V-VI; Ulmetum). Părintele Stăniloae spune că „*Doamne ajută!* a fost în viața românească secretul succesului, cheia biruinței și rezistenței” – Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism*, Mănăstirea Putna, f.a., p. 66.

²⁴ „*Maica Domnului*” – IGLR, nr. 308 (secolele V-VI; Sucidava).

²⁵ „*Emanuel. Cu noi este Dumnezeu*” – IGLR, nr. 16 (secolele V-VI; Tomis). În opinia lui Emilian Popescu „Inscripția amintește de pasajul din profetul Isaia, VII, 14, prin care se anunța nașterea din fecioară a lui Cristos (καὶ κηλέσουσιν ὄνομα αὐτῷ Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστιν μεθερμηνευόμενον Μεθ’ ἡμῶν ὁ Θεός), profetie reluată de evanghelistul Matei, I, 23. Inscripția noastră repetă prescurtat această profetie, iar la Tomis va fi avut rol apotropaic. Numele *Emanuel* are origine semitică, dar a fost adoptat de creștini, cu predilecție în Orient” (*Ibidem*).

²⁶ „*Aici odihnește martirul lui Christos și episcopul . . .*” – IGLR, nr. 16 (secolele IV-V; Tomis).

²⁷ „*Atotputernice, fiu al lui Dumnezeu, ajută !*” – IGLR, nr. 251 (secolele V-VI; Dinogetia). Este vorba de unul din cele șase fragmente de capace de vas din lut ars, având imprimate inscripții cu ajutorul unui tipar, fiind descoperite „în

După căderea limesului dunărean în anul 602 nu mai avem informații literare privitoare la activitatea teologilor și scriitorilor creștini daco-romani. În pofida faptului că orașele au fost jefuite și au căzut în ruină, viața intelectuală nu putea să moară, chiar dacă condițiile de trai erau mai vitrege. Să nu uităm că Sava Gotul locuia într-o comunitate rurală și intra în dispute teologice cu păgânii, reușind să-i dovedească prin erudiția sa²⁸. Considerăm că epoca literară daco-romană este temelia pe care s-a clădit vechea cultură românească, altfel am fi asistat la o misiune creștină a fraților Chiril și Metodie în spațiul românesc. Ce-i drept, românii încep să fie menționați de izvoarele străine târziu, deși realitățile arheologice atestă continuitatea lor neîntreruptă²⁹. Până la introducerea limbii slavone în cult, în Biserica locală serviciile divine și predica erau în limba poporului. Numai așa au reușit urmașii romanicilor orientali să-și păstreze structura gramaticală latină. De asemenea, mai știm că Biserica și-a pus amprenta asupra mentalului colectiv, reușind să concentreze în jurul său toate realitățile rurale și urbane existente. Identificându-se cu interesele neamului ea a desfășurat o bogată activitate culturală în paralel cu cea de formare și edificare religioasă a membrilor comunității. Astfel, în incinta mănăstirilor și bisericilor au apărut primele școli, s-au copiat numeroase manuscrise și s-au tipărit cărți de factură creștină³⁰. Dat fiind faptul că Biserica a exercitat o influență covârșitoare asupra societății românești, vedem că religiosul a definit cultura noastră medievală³¹.

secțiunea 5, în exteriorul cetății, la est de turnul nr. 4”; fragmentele sunt decorate cu „crenguțe de brad (sau palmier) și cruci” (*Ibidem*). I.I. Russu spune că cuvântul „brad” este de origine dacică. Pentru detalii vezi I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 47, 60 și *passim*. În teritoriile dacilor liberi s-a descoperit o cană de lut (la Însurăței, județul Brăila), având un decor unic. În opinia lui Valeriu Sîrbu nu există reprezentări antropomorfe pe vasele carpice, cele zoomorfe sunt rare, iar mai dese sunt cele cu „brăduți” sau „zig-zag”, realizate prin lustruire sau incizie. Piesa a fost datată la sfârșitul secolului I d.H. – Pentru detalii vezi Valeriu Sîrbu, *O reprezentare antropomorfă pe o cană dacică descoperită într-un mormânt de înhumăție (sarmatic?) de la Însurăței, județul Brăila*, în *Istros*, IX, 1999, pp. 363-366; cf. Liliana Trofin, *op. cit.*, p. 248, nota 9 și *passim*. Nu excludem posibilitatea ca reprezentarea umană, care este schematică, având brațele ridicate în sus, să aibă o conotație creștină. Înclinăm să credem că avem de-a face cu simbolul orantei/orantului, deoarece vorbim de o epocă în care simbolul religios face parte din viața credincioșilor. Simbolul orantei este asociat cu cel al bradului într-un complex funerar, iar acest lucru sugerează postexistența sufletului după moarte. Există o serie de practici rituale funerare întâlnite în orașele vest-pontice (Tomis, Histria și Callatis), care constau în depunerea *conurilor de pin* în morminte – *Ibidem*, *passim*; Idem, *Creștinismul la români și sârbi. Între sincretism și exclusivism*, Editura Prouniversitaria, București, 2016, p. 63, nota 329. În genere, simbolul orantei este reprezentat pe monede, sarcofage, în catacombe, în basilici, în arta păgână și creștină etc. – Graydon F. Snyder, *Ante Pacem: Archaeological Evidence of Church Life Before Constantine*, Mercer University Press, 2003, pp. 35-41; Eusebius, *Christianity, and Judaism*, eds. Harold W. Attridge, Gōhei Hata, Wayne State University Press, 1992, pp. 272-274; Robin M. Jensen, *Baptismal Imagery in Early Christianity: Ritual, Visual, and Theological Dimensions*, Baker Books, 2012, p. 133, *figure 3.10* și *passim*; Christopher Dawson, *The Formation of Christendom*, Ignatius Press, 2008, pp. 108-109; *A Dictionary of Christian Antiquities: Comprising the History, Institutions and Antiquities of the Christian Church, from the Time of the Apostles to the Age of Charlemagne*, vol. 1, eds. Sir William Smith, Samuel Cheetham, Murray, London, 1875, pp. 294-317.

²⁸ Liliana Trofin, *Romanitate....*, *passim*.

²⁹ Ștefan Olteanu, *op. cit. loc. cit.*; Lîgia Bâzdu, Stelian Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție arheologică*, Editura Enciclopedică, București, 1991, *passim*; Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Editura Junimea, Iași, 1985, *passim*.

³⁰ P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, ediție îngrijită de Silvia Panaitescu, *Prefață*, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1971, *passim*, www.dacoromanica.ro, accesat online 04.11.2017.

³¹ Iolanda Țighilîu, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, Editura Paideia, București, 1997, *passim*; Liliana Trofin, *Creștinismul la români și sârbi....*, *passim*. Influența slavonă asupra culturii

În altă ordine de idei, lipsa unității politice pare să nu fi permis culturii românești să atingă maxima dezvoltare, comparabilă cu cea occidentală³². La aceasta se adaugă structura societății, economia mai mult naturală, rolul neînsemnat al orașelor și comerțul redus și dominat de elemente alogene³³. P.P. Panaitescu comentează realitățile epocii și combate prejudecata care leagă slaba dezvoltare a culturii și a societății românești de slavonism și ortodoxie³⁴. Mai mult decât atât, acesta susține că „spiritul culturii apusene ne este congenital străin, nu numai că nu trebuie să învinuim slavonismul și bizantinismul, ci trebuie să ne gândim la posibilitatea de dezvoltare a unei culturi românești mari și originale, dar de spirit răsăritean”³⁵. Despre ortodoxia răsăriteană spune franc că „este expresia sufletului nostru dacic, diferit de sufletul apusean; ortodoxia noastră nu este o influență slavă, ci, așa cum e trăită de români, este o expresie a rasei. Aci n-a fost ruptă o tradiție, ci, dimpotrivă, s-a păstrat o moștenire străveche într-o formă creștină”³⁶. Cu privire la acest ultim aspect, amintim știrile literare privitoare la religia geto-dacilor, vechimea apostolică a creștinismului daco-roman și originea orientală a unor misionari și martiri din Scythia Minor³⁷. Deși universul spiritual al geto-dacilor este greu de reconstituit, credința în nemurire, sfidarea morții și bucuria întâlnirii cu zeul suprem sunt elemente aparent comune religiei autohtone și

românești nu trebuie exagerată, dar nici negată. Trebuie însă făcută precizarea că românii nu s-au mărginit doar să copieze manuscrisele bulgare și sârbe, scriind ei înșiși o literatură originală slavă. Amintim cu această ocazie *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, o producție românească scrisă în slavonește, care conține informații importante privitoare la istoria românilor, obiceiurile acestora și „vechile organizații muntenești”. Dincolo de controversele pe care le ridică paternitatea lucrării, remarcăm sensibilitatea și mentalitatea unui decident politic marcat profund de religiozitate și de asumarea propriului statut. Interesantă este menționarea „pildei turturelei” de către Neagoe, care mai târziu o regăsim într-un cântec popular (P.P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 18, 22-23; *Istoria literaturii române*, coord. acad. G. Călinescu, vol. I., Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 13, www.dacoromanica.ro, accesat online 09.11.2017). Dar creațiile românești nu se reduc la opera lui Neagoe Basarab, la cronici, pravile și simple traduceri din slavonă. Spre exemplu, *școala paisiană* este sinonimă în opinia unora cu „revigorarea” slavonismului cultural în Moldova, însă ea scoate din anonimat uriașa contribuție a cărturarilor români la traducerile patristice slavone, „colaționate și corectate după originalele grecești în mediul cultural românesc, prin intermediul traducerilor românești”. Din păcate, dispersarea „tezaurului de carte manuscrisă” de la mănăstirea Neamț în mai multe fonduri din țară și străinătate, la care se adaugă neincluderea acestora în circuitul științific „a condus la imposibilitatea de a aprecia rolul și contribuția cărturarilor români în activitatea literară a școlii paisiene”, subliniază Valentina Pelin. Pentru detalii vezi Valentina Pelin, *Contribuțiile cărturarilor români la traducerile școlii paisiene*, în volumul *România în reînnoirea isihastă. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994*, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Căndeș, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 83-120 (în special pp. 83-84, 91).

³² P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 32.

³³ *Ibidem*, pp. 32-34 și *passim*.

³⁴ *Ibidem*, pp. 35, 42-43.

³⁵ Vezi la Denis Căprăroiu, *Aspecte contradictorii în opera lui P.P. Panaitescu. Slavonismul în istoria culturală a românilor*, pp. 275-287 (în special p. 283), <http://muzeulnationaljournal.ro/>, accesat online 05.11.2017.

³⁶ *Ibidem*, pp. 283-284.

³⁷ Vasile Pârvan, *op. cit. loc. cit.*; Nestor Vornicescu, *Una dintre primele scrieri ale literaturii romane străvechi: Pătımirea martirilor Epictet și Astion (de la cumpăna secolelor III - IV)*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990, *passim*; Liliana Trofin, *Romanitate..*, pp. 118-135 și *passim*; Alexandru Niculescu, *Originile creștinismului românesc. Greco-latinitatea, în Dacoromania*, serie nouă, V-VI, 2000-2001, Cluj-Napoca, pp. 51-69, http://www.dacoromania.inst-puscariu.ro/articole/2000-2001_3.pdf, accesat online 05.11.2017; vezi *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. I (1964), II (1970), Editura Republicii Socialiste România, București, *passim*; Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han: studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Humanitas, București, 1995, *passim*, https://monoskop.org/Mircea_Eliade, accesat online 05.11.2017.

creștinismului³⁸. În cele din urmă, creștinismul iese învingător din lupta cu cultele tradiționale și se impune în cadrul societății autohtone. Plătește un tribut greu și se vede nevoit să facă multe concesii în plan spiritual, îmbrăcând o formă populară³⁹. Formulată altfel, el „nu a apărut pe un teren spiritual virgin, ci s-a grefat peste mituri, credințe și rituri străvechi, pe care nu le-a putut distruge și atunci le-a „salvat”, după cum spune Mircea Eliade: „Absorbind un obicei popular sau o schemă teoretică arhaică, creștinismul le restaura semnificația spirituală, le transfigura în cazul când fuseseră desfigurată, le sporea conținutul”⁴⁰. Cu toate acestea, afinitatea daco-romanilor și românilor față de noua religie nu poate fi pusă la îndoială. Așa se explică de ce „Poporul român afirmă importanța credinței sale, numind-o „*lege românească*” sau „*lege strămoșească*”, dar și „trăirea în ea de la începuturile existenței sale, care coincide cu timpul apariției creștinismului și răspândirii lui prin apostolii lui Iisus Hristos”⁴¹. Credința reprezintă pentru el „fundamentul tuturor legilor de viață într-o conviețuire de reciprocă prețuire și conlucrare, care-i asigură unitatea și identitatea”⁴². De aceea, pierderea credinței este sinonimă cu dispariția românilor ca neam. Ortodoxia leagă cu fire nevăzute geneza românilor de geneza creștinismului. Puterea creatoare a lui Hristos a adus „la existență” poporul român și-l menține „în existență” atât timp cât rămâne credincios învățaturii Sale⁴³. Reținem în acest context legătura indisolubilă dintre *iubire* și *jertfă*, reflectată în mod original în creația populară⁴⁴.

³⁸ Liliana Trofin, *O istorie a creștinismului la nordul Dunării de Jos până în secolul al XIII-lea*, Editura Universității din București, București, 2007, *passim*.

³⁹ Idem, *Creștinismul la români și sârbi...*, *passim*.

⁴⁰ Elena-Rodica Giurgiu, *Sincretism magico-religios în poezia sărbătorilor de iarnă*, p. 29 (rezumat teză de doctorat), <http://doctorate.ulbsibiu.ro/obj/documents/rez-romana-giurgiu.pdf>, accesat online 08.11.2017.

⁴¹ Dumitru Stăniloae, *De ce suntem ortodocși?*, <https://archive.org/>, accesat online 05.11.2017.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Credința este dar divin, voință, sentiment și implică jertfa, care se manifestă în chip tainic în viața poporului. Părintele Stăniloae opinează că trăirea după legea lui Hristos „a produs o afectuoasă alipire a lui la Dumnezeu, care i-a devenit întru totul familiar”⁴³. Merge mai departe și spune că „Această familiaritate afectuoasă față de Dumnezeu, care a pus o pecete de afecțiune și pe relațiile fiecărui ins cu semenii săi, o tâlcuiște poporul nostru prin expresia „Dumnezeu draguțu”. Dumnezeu nu este un Stăpân aspru și distant, ci un Părinte iubitor și de aceea drag, ba chiar draguțu” - *Ibidem*.

⁴⁴ În *Legenda Mănăstirii Argeș*, de pildă, „Hristos este numit Manole, forma românească a lui Emanuel, cum e numit Hristos în Sfânta Scriptură, care se traduce în românește „*cu noi este Dumnezeu*”: Emanuel sau Manole nu poate întemeia Biserica decât pe jertfa trupului Său, care în limba greacă este de genul feminin (*sarx*). Dar poporul român a generalizat această idee, cunoscând faptul că oricine își dedică viața unei mari opere pentru alții, uită de grija celor apropiați” - *Ibidem*. Am văzut deja în alt context că numele *Emanuel* era invocat în inscripțiile creștine daco-romane. Dar viziunea lui Eliade este diferită de cea a părintelui Stăniloae. În opinia istoricului religiilor „Balada Meșterului Manole e reductibilă la un arhetip – „nimic nu poate dura până nu i se conferă un suflet” - Maria – Nicoleta Ciocian, *Mitul jertfei zidirii*, în *Romanian Journal of Education*, volum 1 number 3-4, pp. 109 – 120 (în special p. 110, nota 2), http://dppd.ubbcluj.ro/rojed/articol_1_34_12.pdf, accesat online 08.11.2017. Tot o expresie a iubirii este *jertfa Brâncovenilor*. Și în acest caz vedem cum un eveniment real a atras atenția cronicarilor și creatorilor populari, care au reușit să surprindă în lucrările lor dramatismul situației și „răutatea păgânilor”, care au aruncat trupurile martirilor în mare. Natura însăși reacționează în fața nedreptății și a blestemului martirului: „valurile s-au aprins și au ars trei zile și trei nopți”.: „*Ah! Din ceriu un foc să cadă./Pe voi pe toți să vă ardă/S-au făcut acest corban/În vreme de ramadani!*”. Vezi *Manuscrisul românesc* nr. 4730, fila 6; apud Vasile Vasile, *Martirajul Sfinților Brâncoveni reflectat în creația populară*, pp. 80-110 (p. 92 și *passim*), <http://www.ucmr.org.ro/Texte/RV-4-2014-7.pdf>, accesat online 08.11.2017. O altă creație dedicată domnului martir și însoțitorilor săi este „*Jocul Constantinului*” care se juca la Crăciun, având două variante: una din Maramureș și cealaltă din Moldova. În cazul variantei din Moldova constatăm că are un caracter religios, deoarece martirii refuză să apostazieze. Cealaltă variantă, pune accent pe trădarea boierilor care-l vând pe domn sultanului – Elena-Rodica Giurgiu, *op. cit.*, p. 27.

Pentru credincioși, indiferent de pregătirea lor intelectuală, realul cotidian se îmbină cu miracolul în chip firesc. Există nuanțe asupra cărora insistă mai mult sau mai puțin specialiștii⁴⁵. Pe măsură ce poporul se „familiariza” cu știința de carte, „creatorii populari au început să cunoască unele din operele culte”⁴⁶. La cumpăna dintre medieval și modern, literatura populară a devenit un „izvor de inspirație” permanent pentru cea cultă, ambele oglindind dezvoltarea socio-economică a societății. Desigur, au existat influențe reciproce când țelurile lor au coincis⁴⁷. De abia după cel de-al doilea război mondial, vedem că în „cultura socialistă” raporturile s-au inversat în favoarea literaturii culte, fiind un „bun obștesc al întregului popor”⁴⁸.

În încheiere, fără să insistăm asupra locului culturii populare în cadrul culturii românești, se impune să amintim, măcar în trecut, locul unde a luat naștere aceasta: *satul*. Asociat în chip simbolic cu „veșnicia”, „așezat înadins în jurul Bisericii și al cimitirului, „integrat” într-un „destin cosmic” și perceput ca „cel mai expresiv și mai bogat document al istoriei neamului”⁴⁹, satul românesc este locul unde creatorii populari „îl văd” pe Dumnezeu în „tainele naturii” și „îl simt” în inimile lor. „Legătura atât de puternică cu Dumnezeu face din opera țaranului român o realizare în sensul lucrărilor divine”⁵⁰. Modul cum își exprimă el sufletul are urmări în viața individuală și colectivă⁵¹. Talentul natural cu care el intră în istorie e dar de la Dumnezeu, fiind rânduit să fie folosit în vederea realizării scopului pentru care i s-a dat: să fie util altora⁵². În lumina acestor adevăruri trebuie judecate sau apreciate și faptele acestuia. Fără Dumnezeu voința și puterea lui de creație slăbesc. Talantul îngropat aduce sfârșitul, iar înmulțirea lui nemurirea⁵³.

⁴⁵ Doru Radosav, de pildă, afirmă că în evul mediu „irelevanța socialului în configurarea unei taxonomii culturale este argumentată și de specificitatea „culturii intelectuale” care transcede din cadrele ei seculare în monopolul bisericii și în consecință „clivajul cultural nu coincide cu stratificarea socială” și asistăm astfel la o nivelare extrasocială a culturii. Discuția se poate relua doar în jurul conceptelor de „cultură ecleziastică” și „cultura folclorică” care pe lângă diferențierile virtuale ce le comportă, totuși în sfera structurilor mentale se întrunesc în „locuri comune”: confuzia dintre terestru și supranatural, persistența miracolelor în dogma și practica ecleziastică”. Și continuă: „Aceste direcții de cercetare, sau premise teoretice de cercetare a culturii populare propuse de o istoriografie a zilelor noastre le putem sesiza ca premedități în istoriografia românească interbelică. Nu trebuie uitat însă faptul că cercetarea culturii populare a fost un domeniu cucerit încă din secolul trecut prin preocupările exemplare ale lui Timotei Cipariu, B. P. Hașdeu, M. Gaster, M. Eminescu, Ov. Densușianu, I. Bogdan, N. Iorga, Al. Lambrior, T. Pamfilie, S. FI. Marian etc.”. În acest cadru al analizei, reținem că între „literatura cultă și cea populară interferențele au fost permanente”. Pentru detalii vezi Doru Radosav, *O perspectivă asupra cercetării culturii populare în perioada interbelică*, pp. 272-283 (pp. 272-273, 283 și *passim*), <http://dspace.bcuculuj.ro/handle/123456789/25542>, accesat online 08.11.2017; *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 12.

⁴⁶ *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 12.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Vezi discursul de recepție la Academia Română rostit Lucian Blaga pe 5 iunie 1937 intitulat *Elogiul satului românesc*, <https://ro.scribd.com/>, accesat online 10.11.2017; Enest Bernea, *Civilizația română sătească*, ediție îngrijită de Rodica Pandele, Editura Vremea, București, p. 12, <https://archive.org/>, accesat online 09.11.2017.

⁵⁰ Enest Bernea, *op. cit.*, p. 14.

⁵¹ *Ibidem*, p. 59.

⁵² Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 206.

⁵³ *Matei*, 25, 14-30 (vezi *Biblia sau Sfânta Scriptură*, publicată de Editura IBMBOR, București, 1988).

BIBLIOGRAFIE

A Dictionary of Christian Antiquities: Comprising the History, Institutions and Antiquities of the Christian Church, from the Time of the Apostles to the Age of Charlemagne, vol. 1, eds. Sir William Smith, Samuel Cheetham, Murray, 1875.

Actele martirice, în PSB, 11, Editura IBMBOR, București, 1982.

Bârză, Ligia, Brezeanu, Stelian, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție arheologică*, Editura Enciclopedică, București, 1991.

Bernea, Enest, *Civilizația română sătească*, ediție îngrijită de Rodica Pandele, Editura Vreamea, București, <https://archive.org/>, accesat online 09.11.2017.

Biblia sau Sfânta Scriptură, publicată de Editura IBMBOR, București, 1988.

Blaga, Lucian, *Elogiul satului românesc* - <https://ro.scribd.com/>, accesat online 10.11.2017.

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, Editura Humanitas, București, 2011.

Brown, Peter, *Întemeierea creștinismului occidental. Triumf și diversitate. 200-1000 d. Cr.*, traducere de Hans Newmann, Polirom, Iași, 2002.

Bugariu, Valentin, *Istorie și semn religios*, Editura Sitech, Craiova, 2014, <https://www.academia.edu/>, accesat online 09.11.2017.

Căprăroiu, Denis, *Aspecte contradictorii în opera lui P.P. Panaitescu. Slavonismul în istoria culturală a românilor*, pp. 275-287, <http://muzeulnationaljournal.ro/>, accesat online 05.11.2017.

Ciocian, Maria – Nicoleta, *Mitul jertfei zidirii*, în Romanian Journal of Education, volum 1 number 3-4, pp. 109 – 120, http://dppd.ubbcluj.ro/rojed/articol_1_34_12.pdf, accesat online 08.11.2017.

Dawson, Christopher, *The Formation of Christendom*, Ignatius Press, 2008.

Eliade, Mircea, *De la Zalmoxis la Genghis-Han: studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Humanitas, București, 1995, https://monoskop.org/Mircea_Eliade, accesat online 05.11.2017.

Eusebius, Christianity, and Judaism, eds. Harold W. Attridge, Gōhei Hata, Wayne State University Press, 1992.

Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. I (1964), II (1970), Editura Republicii Socialiste România, București.

Giurgiu, Elena-Rodica, *Sincretism magico-religios în poezia sărbătorilor de iarnă*, (rezumat teză de doctorat), <http://doctorate.ulbsibiu.ro/obj/documents/rez-romana-giurgiu.pdf>, accesat online 08.11.2017.

Gudea, Nicolae, Ghiurco, Ioan, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1998.

Hirghiduş, Ion, *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, în *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale*, nr. 3/2010, pp. 147-158, http://www.utgjiu.ro/revista/lit/pdf/2010-03/9_ION_HIRGHIDUS.pdf, accesat online 04.11.2017.

Ielciu, Ioan Mircea, *Personalități teologice străromâne implicate în disputele teologice din secolele IV și VI: episcopii Bretanion și Valentinian de Tomis*, în *Revista Teologica*, nr.3/2007, pp. 146-161, <http://revistateologica.ro/vechi/pdf/ielciu.pdf>, accesat online 09.11.2017.

Istoria literaturii române, coord. acad. G. Călinescu, vol. I., Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, www.dacoromanica.ro, accesat online 09.11.2017.

Istoria românilor, III, IV, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Jensen, Robin M., *Baptismal Imagery in Early Christianity: Ritual, Visual, and Theological Dimensions*, Baker Books, 2012.

Mitrea, Ion, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele VII-VIII*, Muzeul de Istorie Piatra Neamț, 2001.

Niculescu, Alexandru, *Originile creștinismului românesc. Greco-latinitatea*, în *Dacoromania*, serie nouă, V–VI, 2000–2001, Cluj-Napoca, pp. 51-69, http://www.dacoromania.inst-puscariu.ro/articole/2000-2001_3.pdf, accesat online 05.11.2017.

Olteanu, Ștefan, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI: structuri demoeconomice și social-politice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997.

Panait, Panait, I., Flaut, Daniel, *Arheologie medievală română*, Ovidius University Press, Constanța, 2004.

Panaiteșcu, P.P., *Contribuții la istoria culturii românești*, ediție îngrijită de Silvia Panaiteșcu, *Prefață*, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1971, www.dacoromanica.ro, accesat online 04.11.2017.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, ediția a II-a, Editura IBMBOR, București, 1991.

Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă, București, 1911.

Pelin, Valentina, *Contribuțiile cărturarilor români la traducerile școlii paisiene*, în *volumul României în reînnoirea isihastă. Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale 15 noiembrie 1994*, publicate cu binecuvântarea I.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. 83-120.

Popescu, Emilian, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.

Protase, Dumitru, *Autohtonii în Dacia. II. Dacia postromană până la slavi*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2000.

Protopopescu, Vlad, *Călugări sciți sau călugări bessii?*, pp. 199-202, <http://revistapeuce.icemtl.ro/2014/05/30/peuce-sv-vi-1977-istorie/>, accesat online 09.11.2017.

Radosav, Doru, *O perspectivă asupra cercetării culturii populare în perioada interbelică*, pp. 272-283, <http://dspace.bcucloj.ro/handle/123456789/25542>, accesat online 08.11.2017.

Rânduiala vieții de obște la Sfântul Ioan Casian, Editura Anastasia, București, 2001.

Russu, I.I., *Etnogeneza românilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981.

Sibieli, Vasile Gh., *Călugării sciți*, în *Revista teologică*, Anul XXVI, mai-iunie 1936, pp. 182-205.

Sîrbu, Valeriu, *O reprezentare antropomorfă pe o cană dacică descoperită într-un mormânt de înhumăție (sarmatic?) de la Însurăței, județul Brăila*, în *Istros*, IX, 1999, p. 363-366.

Snyder, Graydon F., *Ante Pacem: Archaeological Evidence of Church Life Before Constantine*, Mercer University Press, 2003.

Spinei, Victor, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Editura Junimea, Iași, 1985.

Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism*, Mănăstirea Putna, f.a.

Stăniloae, Dumitru, *De ce suntem ortodocși?*, <https://archive.org/>, accesat online 05.11.2017.

Teodor, Dan Gh., *Creștinismul la est de Carpați. De la origini și până în secolul al XIV-lea*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991.

Trofin, Liliana, *Creștinismul la români și sârbi. Între exclusivism și sincretism*, Editura Prouniversitaria, București, 2016.

Trofin, Liliana, *O istorie a creștinismului la nordul Dunării de Jos până în secolul al XIII-lea*, Editura Universității din București, București, 2007.

Trofin, Liliana, *Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos în secolele IV-VIII*, Editura Universității din București, București, 2005.

Țighiliu, Iolanda, *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova. Secolele XV-XVII*, Editura Paideia, București, 1997.

Vasile, Vasile, *Martirajul Sfinților Brâncoveni reflectat în creația populară*, pp. 80-110, <http://www.ucmr.org.ro/Texte/RV-4-2014-7.pdf>, accesat online 08.11.2017.

Vornicescu, Nestor, *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi: Pătimirea martirilor Epictet și Astion (de la cumpăna secolelor III - IV)*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990.